

Examination of the Exquisite Manuscripts Endowed by Nader Shah to Astan Quds Razavi Library

Zahra Abdi

Visiting Professor, History Department, Ferdowsi University, Mashhad, Iran¹

Ahmad Heydarian

MA at principles of codicology and restoration of manuscripts, Organization of Libraries and Museums and Astan Quds Razavi Document Center, Mashhad, Iran²

Abstract

Objective: Astan Quds Razavi library has valuable books and exquisite collections of ancient Islamic manuscripts. Such original sources include the history and civilization of a nation. The scientific researches and reviews based on these sources show the very important position of these sources. Therefore, the identification, introduction and analysis of manuscripts open the way for the history and civilization of people with culture and thought in a certain territory. One of these collections is the books endowed by Nader Shah. In 1145 AH/1732 AD, after reorganizing Isfahan and returning the royal throne to Shah Tahmasp I, he ordered the copies of Isfahan's royal library, which had been raided by Afghans, to be transferred to Astan Razavi library. Transferring this collection to Mashhad not only helped to preserve these works, but by enriching the Astan Quds Razavi library, it became the largest collection of manuscripts in this library. The main goal of this research is to investigate the exquisite inscriptions features of this collection, because so far these features have either remained unknown or their value is not properly understood.

Research Method/ approach: This research has investigated the exquisite manuscripts of this collection using a descriptive-analytical method, relying on original library sources. Findings and Conclusions: From the 429 copies endowed by Nader Shah in the Astan Quds Razavi library treasure, 92 exquisite copies have been examined, identified and introduced. 34 books are known as exquisite because of their age, 21 because of the gilding, 10 because they were written in the author's era, eight because of the calligraphy and arrangement, and finally six because of the cover. Finally, the codicological introduction and description of these manuscripts is an important scientific contribution in recognizing valuable literary and historical treasures in the collection of library resources of the country.

Keywords: exquisite manuscripts, Afsharid Empire, Nader Shah, book endowment, Astan Quds Razavi Library

1. Email: z-abdi@um.ac.ir, ORCID: 0009-0000-3802-5682

2. Email: ahmadhaydarian@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-6523-2695

بررسی نفایس نسخ خطی اهدایی نادرشاه به کتابخانه آستان قدس رضوی

زهرا عبدی

استاد مدعو، گروه تاریخ، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران^۱

احمد حیدریان

کارشناس ارشد اصول نسخه‌شناسی و مرمت نسخه‌های خطی، سازمان کتابخانه‌ها و موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، مشهد، ایران^۲

چکیده

هدف: کتابخانه آستان قدس رضوی از جمله مراکز دربردارنده آثاری ارزشمند و مجموعه‌هایی نفیس از نسخه‌های خطی و دست‌نویس‌های کهن اسلامی است. اینگونه منابع اصیل و صحیح، دربردارنده سیر تاریخ و تمدن یک ملت است. تحقیقات و بررسی‌های علمی که بر پایه این منابع صورت گرفته، نشان‌دهنده جایگاه بسیار مهم این منابع است. بنابراین، شناخت، معرفی و تحلیل نسخ خطی، راهگشا و تکمیل‌کننده سیر تاریخ و تمدن مردمانی با فرهنگ و اندیشه در قلمروی مشخصی است. یکی از این مجموعه‌ها، مربوط به کتاب‌های اهدایی نادرشاه افشار است. او در ۱۱۴۵ق، پس از سروسامان دادن به اصفهان و بازگرداندن تخت شاهی به شاه‌طهماسب صفوی، دستور داد نسخه‌های کتابخانه شاهی اصفهان که مورد تاراج افغانه قرار گرفته بود، به کتابخانه آستان مقدس رضوی منتقل شود. انتقال این مجموعه به مشهد، نه تنها به حفظ این آثار کمک کرد، بلکه با غنی ساختن کتابخانه آستان قدس رضوی، به بزرگ‌ترین مجموعه نسخه خطی موجود در این کتابخانه تبدیل شد. بررسی نفایس خطی این مجموعه، هدف عمده پژوهش حاضر است، چراکه تاکنون این نفایس یا ناشناخته مانده و یا کمتر به قدر و ارزش آن‌ها تأکید شده است.

۱. رایانامه: z-abdi@um.ac.ir، شناسه پژوهشگر: ۵۶۸۲-۳۸۰۲-۰۰۰۰-۰۰۰۹

۲. رایانامه: ahmadhaydaryan@yahoo.com، شناسه پژوهشگر: ۲۶۹۵-۶۵۲۳-۰۰۰۱-۰۰۰۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱/۲۹

روش / رویکرد پژوهش: پژوهش حاضر به روش توصیفی - تحلیلی، با تکیه بر منابع اصیل کتابخانه‌ای به روش پیمایشی به بررسی نسخه‌های خطی نفیس این مجموعه پرداخته است.

یافته‌ها و نتایج: از مجموعه ۴۲۹ نسخه اهدایی نادرشاه در گنجینه کتابخانه آستان قدس رضوی، تعداد ۹۲ نسخه نفیس مورد بررسی، شناسایی و معرفی قرار گرفته است. چنانچه ۳۴ اثر به علت قدمت، ۲۱ اثر به علت تذهیب در صفحات و غیره، ۱۰ اثر به علت تألیف در زمان خود مؤلف، ۸ اثر به علت خط و آرایه و نهایتاً ۶ اثر به علت جلد، نفیس شناخته شده‌اند. در نهایت، معرفی و توصیف نسخه‌شناسانه این تعداد از نسخه‌های خطی، کمک علمی مهمی در راستای شناخت نفایس ارزشمند ادبی و تاریخی در مجموعه منابع کتابخانه‌ای کشور است.

کلیدواژه‌ها: نفایس خطی، افشاریه، نادرشاه، وقف کتاب، کتابخانه آستان قدس رضوی

مقدمه

کتابخانه آستان قدس رضوی به لحاظ قرارگیری در جوار بارگاه امام هشتم شیعیان، دربردارنده و پذیرنده مجموعه‌هایی ارزشمند از نسخه‌های خطی اسلامی از کهن‌ترین قرآن‌ها و نسخه‌ها تا دست‌نویس‌های معاصرین و مفاخر و بزرگان علم و ادب است که طی سال‌های حیات کتابخانه توسط افراد مختلف به این آستان رسیده است. یکی از این مجموعه نسخ ارزشمند، متعلق به نادرشاه افشار است که در ۱۱۴۵ق از کتابخانه‌های سلطنتی صفویه گردآوری و بدین مکان ارسال گردیده و وقف شده است. این مجموعه شامل ۷۰۰ نسخه و مربوط به دورانی است که نادر به عنوان نایب‌السلطنه والی خراسان بود. از این مجموعه فقط ۴۲۹ نسخه موجود است که فهرست کامل آن‌ها در کتاب *تاریخ کتابخانه آستان قدس رضوی* آمده است (محبوب‌فریمانی، ۱۳۹۰: ص ۱۷۹). این کتابخانه از نظر شیون مذهبی و تعلقات به روضه منوره امام رضا (ع) ایجاد شده و به مرور توسعه یافته است. در دوره افشاریه که حیات فرهنگی ایران در حالت وقفه و انحطاط بود، حمایت مذهبی که در دولت سابق (صفویه) مورد اهتمام بود، از بین رفت. با این وصف، در تمام دوره افشاریه کتابخانه آستان قدس پای برجای بوده و مورد توجه نادرشاه افشار قرار داشت. همان‌طور که ذکر شد، نادر کتاب‌هایی را وقف نمود که در *طومار علیشاهی* مذکور است. تاریخ وقف کتب تقدیمی (۱۱۴۵ق)، مربوط به دوره نیابت سلطنت بود (همان سالی بود که ایوان را طلا کرده و مناره را ساخته و طلا نمود) (کاواییان، ۱۳۵۴: ص ۷۸).

از آنجاکه یکی از موضوعات مهم در حوزه نسخه‌های خطی، شناسایی و معرفی نسخه‌ها و آگاهی از ارزش‌های کمی و کیفی نسخ است، این تحقیق به معرفی و توصیف نسخ نفیس مجموعه نادری پرداخته است. هرچند این مهم به واسطه وجود فهرست‌ها تا حدود زیادی ممکن شده است، اما وقت‌گیر بودن بررسی فهرست‌های گوناگون، عدم شناخت کافی از نسخه‌ها، معرفی‌های ناقص و عدم دسترسی به نسخه‌ها سبب می‌شود بعضی از آثار از چشم دور بماند. قرآن‌ها و بعضی از نسخه‌های خطی وقفی نادرشاه افشار به عنوان والی ایالت خراسان، از نظر قدمت، اصالت، تذهیب و آرایه‌ها، نسخه منحصر هستند. با توجه به اینکه تاکنون در کتابخانه آستان قدس رضوی به نسخ خطی نفیس با تأکید بر یک مجموعه خاص پرداخته نشده، ضرورت دارد نفایس قرآن‌ها و نسخه‌های خطی وقفی نادرشاه در این مرکز شناسایی و معرفی شوند تا افرادی که در عرصه نسخ خطی فعالیت دارند، از وجود آن‌ها آگاه شده و بدان دسترسی یابند. سؤالات این پژوهش عبارت است از این که آیا در میان مجموعه وقفی نادرشاه افشار نسخ نفیس وجود دارد و چه تعداد است و بر چه اساس نفیس خوانده می‌شود؟ هدف کلی و اصلی این پژوهش شناسایی و معرفی قرآن‌ها و نسخه‌های خطی نفیس وقفی نادرشاه افشار در کتابخانه آستان قدس رضوی است. همچنین با تحلیل و بررسی دلیل نفیس بودن نسخه‌ها مورد بررسی قرار گرفته است.

پیشینه پژوهش

با وجود اینکه کتاب‌ها و مقالات متعددی درباره نسخه‌های نفیس کتابخانه آستان قدس رضوی نوشته شده است، اما تحقیق منحصربه‌فردی درباره نفایس مجموعه نادری انجام نشده است. کتابی همچون *شاهکارهای هنری در آستان قدس رضوی* که در چندین جلد تدوین شده است می‌تواند نمونه‌ای در این زمینه باشد. در جلد سوم این کتاب قرآن‌های نفیس از آغاز تا سده نهم هجری قمری مورد بررسی قرار گرفته است. محمد حسن اعتمادالسلطنه نیز در *مطلع الشمس* به فهرست کتابخانه

و نفایس آن تا حدودی اشاره کرده است. گنج هزارساله نوشته رضانعلی شاکری، تاریخ آستان قدس رضوی تألیف علی مؤتمن و تاریخ کتابخانه آستان قدس رضوی نوشته محبوب فریمانی، همگی با پرداختن به تاریخ کتابخانه آستان قدس رضوی تا حدودی به فهرست کتاب‌ها پرداخته‌اند. باین حال، درباره نفایس کتاب‌های وقفی نادرشاه کار جداگانه‌ای انجام نشده است.

روش پژوهش

پژوهش حاضر به شیوه کتابخانه‌ای و به روش پیمایشی انجام پذیرفته است و جامعه مورد بررسی تعداد ۴۲۹ نسخه موجود از مجموعه وقفی نادرشاه افشار به کتابخانه آستان قدس رضوی است که ۹۲ نسخه معرفی شده از این مجموعه، شناسایی شده‌اند. ابزار مورد استفاده، مشاهده نسخه‌های مجموعه است، بدین صورت که ابتدا کلیه ۴۲۹ نسخه مجموعه مذکور از رایانه شناسایی و استخراج شده، سپس جهت بررسی ویژگی‌های نسخه از نظر قدمت و نفاست کلیه نسخ مورد مشاهده قرار گرفته، از اطلاعات نسخه‌شناسی نسخ نفیس یادداشت برداشته شد و جهت تکمیل اطلاعات کتابشناسی نسخه‌ها از پایگاه‌های نسخ خطی همچون پایگاه آق‌بزرگ و کتابخانه آستان قدس رضوی و فهرست‌های مختلف (دنا، فنخا و کتابخانه آستان قدس رضوی) کتب خطی بهره گرفته شده است.

زمینه‌ها و شرایط تاریخی قدرت‌گیری نادرشاه و انتقال کتاب از اصفهان به مشهد

حکومت صفویه (۱۱۳۵-۹۰۷ق) در اواخر سیر قدرت خود، بنا به دلایلی به ضعف گرایید و در نهایت در ۱۱۳۵ق مغلوب افغان‌ها شد. شاه سلطان حسین در محرم ۱۱۳۵ق به اردوی محمود رفت و پس از ۶ ماه به محاصره افغان‌ها پایان داد (مستوفی، ۱۳۷۵: ص ۱۳۱). این پایان حاکمیت سیاسی حکومت صفویه بود. علاوه بر هرج و مرج پایتخت صفویه و مغلوب شدن نواحی شرقی و مرکزی ایران در برابر افغان‌ها، عثمانی‌ها از غرب و روس‌ها از شمال غرب وارد خاک ایران شدند. محمود افغان پس از تسلط بر اصفهان، خزانه سلطنتی را غارت و خراج سنگینی بر عهده مردم گذاشت. او خود را شاه می‌نامید، درحالی‌که فقط بر اصفهان و بخش‌هایی از کرمان و سیستان سلطه داشت. ایرانیان از او و سپاهش متنفر بودند و آن‌ها را غاصب سلطنت می‌دانستند (لکهارت، ۱۳۶۴: ص ۲۲۲). وقتی اشرف افغان جانشین محمود شد، شاه‌تهماسب دوم صفوی در مازندران و خراسان در طلب حامیان صفوی بود که زمینه قدرت‌طلبی نادر فراهم شد و در پیوند با او قرار گرفت. نادر با عنوان سپهسالار، رهبری سپاه شاه‌تهماسب را بر عهده گرفت و لشکرکشی‌هایش را علیه افغان‌ها و سایر متجاوزان آغاز کرد.

جدول ۱: لشکرکشی‌های دوران سپهسالاری نادرشاه (استرآبادی، ۱۳۴۱: ص ۱۸۷-۵۵)

جنگ علیه ملک محمود سیستانی	۱۱۳۸-۱۱۳۹ق
جنگ علیه هرات	۱۱۴۰-۱۱۴۱ق
جنگ علیه افغان‌های اصفهان و نبرد مهماندوست	۱۱۴۲ق
جنگ با عثمانی	۱۱۴۲ق
فتح هرات	۱۱۴۴ق

دو نبرد مهم، یکی مهماندوست در ۱۱۴۲ق که به شکست اشرف افغان و متواری شدن او به اصفهان ختم شد (مروی، ۱۳۶۴: ۱/ص ۱۱۲-۱۰۹) و دیگری که در منطقه سردره خوار مابین تهران و اصفهان رخ داد، به شکست قطعی افغان‌ها ختم شد (استرآبادی، ۱۳۴۱: ص ۱۰۲-۱۰۰). این پیروزی و بازپس‌گیری پایتخت صفویه به یمن سلحشوری و قدرت نظامی نادر و سپاهش رخ داد. در قبال این پیروزی، وعده‌های شاه باید عملی می‌شد و آن واگذاری خراسان، کرمان و مازندران به رسم تیول به نادر در ازای اخراج افغان‌ها از اصفهان بود (لکهارت، ۱۳۶۴: ص ۳۸۴-۳۸۳). از این رو، در هنگام تصرف اصفهان (۱۱۴۲ق)، نادر نماینده‌اش «میر ابوالقاسم کاشی را به حضور خواسته فرمود که: به خدمت اقدس رفته عرض نما که وعده‌ای که به این غلام در نواحی مهماندوست نموده بود شاید به عمل بیاورد» (مروی، ۱۳۶۴: ۱/ص ۱۲۰). این وعده مبتنی بر وعده ازدواج خواهران شاه با نادر و رضاقلی میرزا فرزند نادر بود. وعده دیگر شاه واگذاری بعضی ایالات به نادر بود. این وعده‌ها عملی شد. نادر تا ۱۱۴۵ق، ایران را از وجود متجاوزان پاک کرد و به دلیل بی‌کفایتی شاه‌تهماسب، او را خلع سلطنت کرد و در هفدهم ربیع‌الاول ۱۱۴۵ق شاه‌عباس سوم را به تخت نشاند و متعاقب آن شاه‌تهماسب و خانواده‌اش را به مشهد فرستاد (استرآبادی، ۱۳۴۱: ص ۱۸۷).

لازم به ذکر است که اصفهان از ۱۱۳۵ق تا ۱۱۴۲ق در تصرف افغان‌ها بود. این شهر در زمان محاصره محمود در وضعیت بحرانی قرار گرفت و راه آذوقه بر مردم شهر بسته شد. قحطی و گرسنگی چنان شهر را فراگرفت که مردم مجبور به خوردن گوشت سگ و گربه شدند (جابری انصاری، ۱۳۷۸: ص ۲۶-۲۴). زمانی هم که محمود وارد شهر شد، قتل‌عام شدیدی صورت گرفت و تمام نظم شهر از بین رفت. خراج زیادی بر مردم گذاشته شد و روستاییان به شهر هجوم آوردند و عده زیادی نیز در راه فرار، جانشان را از دست دادند (لکهارت، ۱۳۶۴: ص ۱۷۶). در دوره افغان‌ها قتل و غارت تداوم داشت و خزاین شهر و دیوان‌های دولتی تاراج شد (جابری انصاری، ۱۳۷۸: ص ۲۵). آشوب و هرج و مرج در حوزه دیوانسالاری بسیار بود، به طوری که نادر پس از دستیابی به قدرت، دستور فتق و رفق امور اداری را داد و در کنار آن خزاین سلطنتی را به مشهد منتقل کرد. مجموعه کتاب‌های شاهی در این دوران به کتابخانه آستان قدس رضوی اهدا شد.

توجه نادرشاه به آستان مقدس رضوی

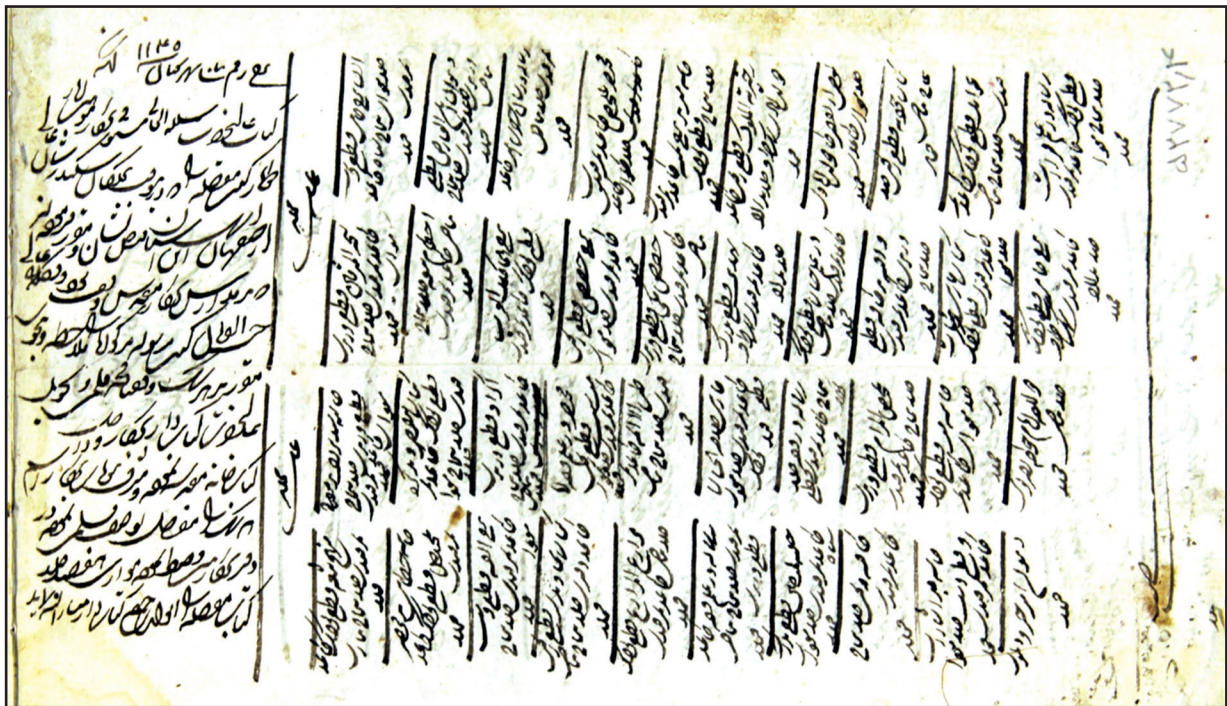
بر اساس منابع و اسناد، نادرشاه هم در دوره نیابت و هم سلطنت به آستان مبارک امام رضا (ع) توجه داشت. او با تصرف اصفهان و دریافت حق حکومت و ولایت در خراسان، دستور داد در ولایت مزبوره سکه‌ای به نام «سلطان اقلیم ولایت علی بن موسی‌الرضا» زدند (استرآبادی، ۱۳۴۱: ص ۱۵۷). ازادت نادر به آستان مقدس رضوی تا آخر عمر ادامه یافت، چنانکه «هرگاه به ارض اقدس می‌رسید به زیارت می‌رفت» و برای پیروزی بر دشمنانش همیشه نذوراتی به آستان مبارکه می‌بخشید (مروی، ۱۳۶۴: ۱/ص ۱۶۹، ۱۶۰) نذر، بازسازی و مرمت گنبد و تالارهای این بنای مقدس، نشان‌دهنده گرایش‌های شیعی نادرشاه بود. بر اساس گزارش‌های محمدکاظم مروی که شاهد عینی وضعیت مشهد بوده است، نادرشاه در جنگ کرنال بسیار به ائمه اثنا عشری استغاثه می‌کرد و می‌گریست و برای پیروزی از آنان استمداد می‌جست (همان: ۲/ص ۷۲۴). جنگ هند و به دنبال آن خوارزم و بخارا در ۱۱۵۳-۱۱۵۱ق، به پیروزی نادر ختم شد. از این رو، وقتی به مشهد بازگشت، بقعه امام رضا (ع) را تعمیر کرد و «قندیل مرصع مینا که طعنه به قبه مینایی مهر و ماه می‌زد و همچین قفل

طلای گوهرآیین مرصع به جواهر ثمین ترتیب یافته نذر روضه مقدسه رضویه کرده و وضع هر یک در مکان موضوع له فرمودند» (همان: ص ۸۲۶؛ استرآبادی، ۱۳۴۱: ص ۴۶۱). مؤلف *مطلع الشمس* هم از این رویدادها و هدایای نادرشاه یاد کرده است. او درب نقره ضخیم و ضریح مرصع را به نادر منسوب می‌داند (اعتمادالسلطنه، ۱۳۰۲: ص ۱۹، ۱۶، ۱۳). همچنین، از قفل مرصع بزرگی یاد می‌کند که از فتح ترکستان نصیب او شده بود و آن را نذر آستانه نمود (همان: ص ۳۴۰). نادرشاه ایوان صحن عتیق را طلاکاری کرد و دستور داد سنگ‌های مرمر از آذربایجان آورند و زیر بقعه مبارکه را سنگ فرش کرد. گلدسته طرف ایوان عباسی را بنا کرد که با دستور او در فصل زمستان و طی چهل روز بنای گلدسته را تذهیب کردند و در جای خود بسیار باشکوه و مستحکم بود. سقاخانه وسط صحن عتیق که با سنگ مرمر بود نیز از نادرشاه است که سنگ آن را از هرات آورد. همچنین مزرعه دهشک که ملک خاصه او بود، وقف آستانه شد: «چهارده زوج و ثلث مزرعه دهشک وقف شده که درآمد آن صرف حرم مطهر می‌شد» (مدرس رضوی، ۱۳۷۸: ص ۱۵۷-۱۴۳). بنابراین، وقف کتابخانه شاهی اصفهان فقط یکی از اقدامات نادرشاه در توجه به این آستانه بود.

مجموعه اهدایی نادرشاه

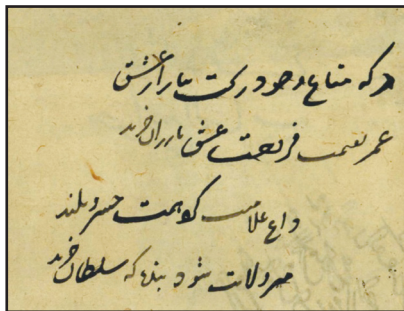
مجموعه کتب وقفی نادرشاه افشار شامل ۷۰۰ نسخه بوده که از این مجموعه اکنون ۴۲۹ نسخه باقی مانده است. در ۱۱۴۵ق که نادرشاه عنوان نیابت سلطنت و والی خراسان را داشته، با سروسامان دادن به اوضاع اصفهان و دیوان‌های برهم ریخته، این مجموعه را از کتابخانه‌های سلطنتی به آستان قدس رضوی منتقل کرده است. علت انتخاب نسخ وقفی نادرشاه افشار برای بررسی یادداشت‌های ظهیریه بدین سبب است که این مجموعه در بردارنده تعدادی از نسخه‌های نفیس و دارای قدمت وقفی به آستان قدس رضوی است و در آن تاریخ (۱۱۴۵ق)، تعداد ۷۰۰ نسخه، حجم قابل توجهی برای وقف و اهدا بوده که توسط نادرشاه افشار با عنوان نیابت سلطنت و والی خراسان از اصفهان به روضه مطهر منتقل می‌شود. متن سند وقفی کتب در حاشیه یک برگ از ۱۸ برگ صورت کتب وقفی مذکور نوشته شده که به شرح ذیل است: «شرح رقم به تاریخ شهر شعبان سنه ۱۱۴۵ آن که کتاب عالی حضرت، سلاله العالی، مستوفی سرکار موهبت آثار، طومار کتب مفصله را که در این وقت، بندگان سکندر نشان عالی [شان]، از اصفهان ارسال این آستان فیض نشان و مقرر فرموده‌اند که بر مدارس سرکار مقدس وقف نموده، و وکلای عالی، حسب فرمان، کتب مرسوله مذکوره را ملاحظه و به نحوی مقرر، بر هر یک وقفنامه‌چق قلمی و تحویل عالی حضرت کتابدار سرکار و داخل کتاب‌خانه مقدسه نموده و مشرف بیوتات سرکار اسم هر یک را مفصل توصیف قلمی نموده، در دفتر سرکار ثبت و ضبط نموده موازی هفتصد جلد کتاب مفصله را ابواب جمع کتابدار مشارالیه نماید» (ساکماق، ۵۲۷۷۲: ۴).

۱. جهت مطالعه بیشتر به کتاب *تاریخچه کتابخانه آستان قدس رضوی اثر الهه محبوب فریمانی* مراجعه شود.

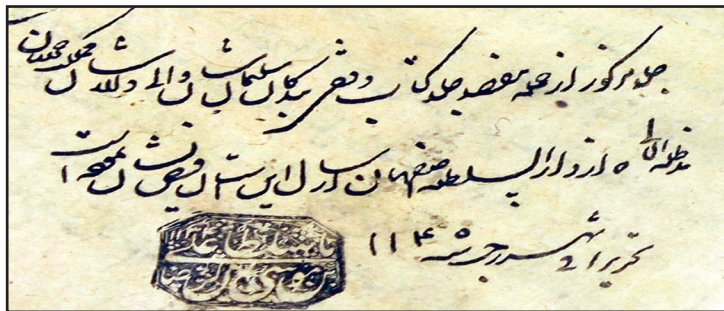

تصویر ۱: سند وقفی کتب نادرشاه افشار (ساکماق، ۵۲۷۷۲: ص ۴)

این یادداشت در نسخه بر وقفی بودن آن دلالت دارد و با نگارش‌های متفاوتی دیده می‌شود. به لحاظ اینکه نسخه‌های مورد بررسی وقفی نادرشاه افشار به آستان قدس رضوی هستند، یادداشت وقف در ظهیریه بیشتر نسخ موجود بود و در چند مورد، یادداشت وقف از مالکین قبلی مربوط به عصر صفوی دیده می‌شود. به عنوان مثال: «جلد مذکور از جمله هفتصد جلد کتاب وقفی بندگان سلیمان شان والی والا نشان مملکت خراسان مدظله‌العالی که از دارالسلطنه اصفهان ارسال آستان فیض نشان نموده است تحریراً فی شهر رجب سنه ۱۱۴۵. سجع مهر: یا سلطان علی بن موسی الرضا».

تصویر ۳: دستخط و شعر شیخ بهایی در ظهیریه نسخه هدایای نادرشاه (نسخه شماره ۵۲۷۰)

تصویر ۲: یادداشت وقف در ظهیریه کتب نادرشاه افشار (نسخه شماره ۲۰۴)

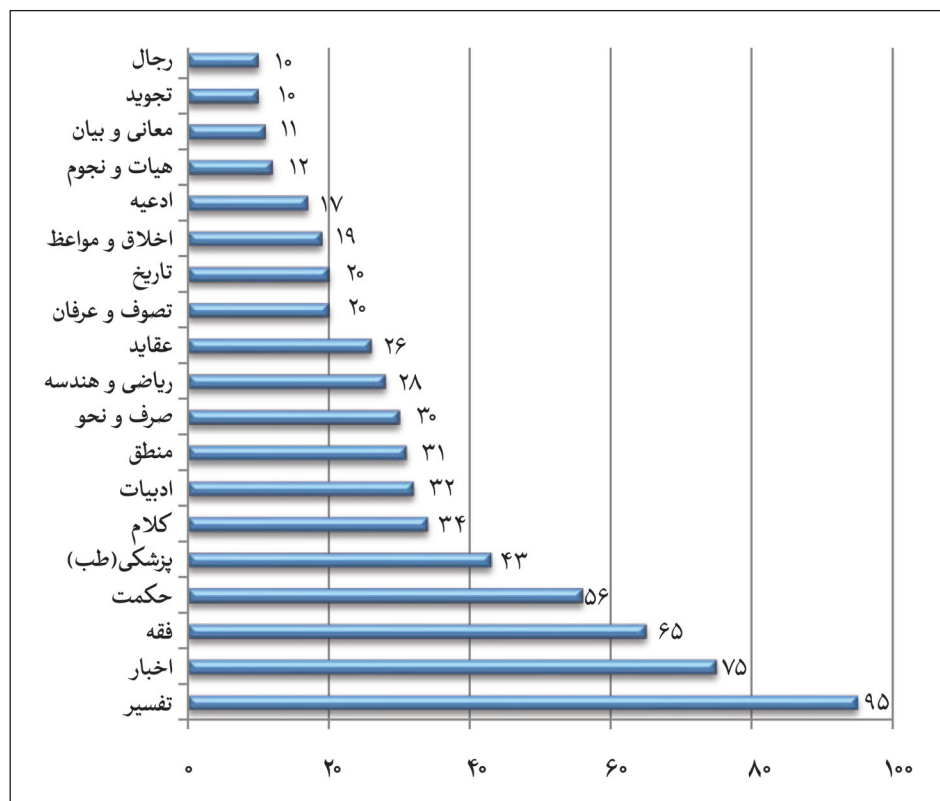
نسخه‌های نفیس مجموعه هدایای نادرشاه

هر نسخه خطی، مشخصه‌های نسخه‌شناسی انحصاری دارد. نسخ نفیس هدایای نادرشاه، هرکدام به دلیلی ارزشمندتر بوده‌اند، یعنی دارای امتیاز و ویژگی‌هایی بوده‌اند که نسبت به نسخه‌های دیگر از ارزش و نفاست بالاتری برخوردار هستند و جداگانه در جدول آمده‌اند. نسخه‌شناسان ادیب، شاخصه‌هایی را برای نفاست یک اثر مدنظر داشته‌اند که از آن جمله می‌توان به این موارد اشاره کرد: کمیاب بودن نسخه، مضبوط بودن نسخه از حیث ضبط و اسلوب رسم‌الخط و دقت در تحریر و حفظ فواصل، آراستگی و کیفیت عمومی نسخه، مقدار کتابت و نوع کاتب، حجم نسخه و نوع کاغذ آن، وجود تذهیب و تشعیر و آرایش‌های دیگر مانند جدول داشتن و متن و حاشیه داشتن نسخه‌های سرلوح و ترنج و شمسه و مانند آن، تجلید و صحافی (عظیمی، ۱۳۹۶: ص ۵۹-۵۸). از این رو، در بررسی مجموعه نادری، نسخ نفیس با ذکر دلیل شناسایی و در جدول قرار گرفته‌اند. در ابتدا باید به این موضوع اشاره داشت که در تقسیم‌بندی موضوعی بر طبق طبقه‌بندی موضوعی علوم به روش سنتی، تعداد ۱۹ موضوع کلی شناسایی و مشخص گردید که به ترتیب: تفسیر، اخبار، فقه، حکمت، طب، کلام، ادبیات و منطق، بیشترین موضوعات نسخ را شامل می‌شود.

جدول ۲: فراوانی موضوعی نسخ خطی وقفی نادرشاه (مأخذ: نگارندگان)

ردیف	موضوع	تعداد رکورد
۱	تفسیر	۹۵
۲	اخبار	۷۵
۳	فقه	۶۵
۴	حکمت	۵۶
۵	پزشکی (طب)	۴۳
۶	کلام	۳۴
۷	ادبیات	۳۲

۸	منطق	۳۱
۹	صرف و نحو	۳۰
۱۰	ریاضی و هندسه	۲۸
۱۱	عقاید	۲۶
۱۲	تصوف و عرفان	۲۰
۱۳	تاریخ	۲۰
۱۴	اخلاق و مواعظ	۱۹
۱۵	ادعیه	۱۷
۱۶	هیات و نجوم	۱۲
۱۷	معانی و بیان	۱۱
۱۸	تجوید	۱۰
۱۹	رجال	۱۰

نمودار ۱: فراوانی موضوعی نسخ وقفی نادرشاه افشار (مأخذ: نگارندگان)

جدول ۳: معرفی اجمالی نفایس نسخ خطی وقفی نادرشاه افشار به کتابخانه آستان قدس رضوی (مأخذ: نگارندگان)

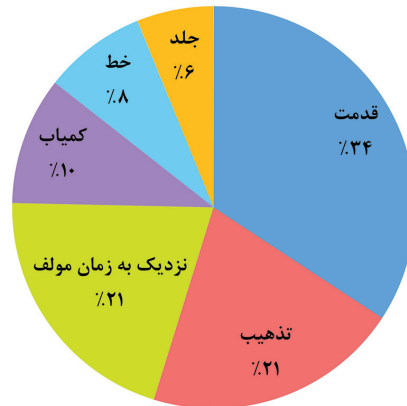
علمی یا تحقیقی بودن		هنری بودن			قدمت	تاریخ کتابت	موضوع	عنوان	شماره اموالی	ردیف
کتابت در زمان مؤلف یا نزدیک به تألیف	کمیاب بودن	تذهیب	خط	جلد						
دستخط مؤلف		سرلوح / کتیبه / جدول / حل کاری / بین السطور طلا	نستعلیق			۱۰۸۶ق	اخبار	ابواب البیان	۱۵۹۲	۱
دستخط سلطان علی مشهدی		کتیبه / جدول زرافشان	نستعلیق			۹۷۶ق	اخبار	ترجمه چهل حدیث به نظم	۱۶۵۵	۲
دستخط شاه محمود نیشابوری		کتیبه / جدول	نستعلیق			۹۷۶ق	اخبار	ترجمه چهل حدیث به نظم	۱۶۵۶	۳
تصحیح مصنف کاتب فرزند مؤلف		سرلوح			نسخه اساس	۱۱۰۲ق	احادیث	نهاية الاكمال	۱۸۷۱	۴
					نسخه اساس	۷۵۴ق	فقه اهل سنت	المفاتیح فی شرح المصابیح	۲۶۰۳	۵
خط محمد کاتب		سرلوح / کتیبه / جدول / بین السطور طلا	نسخ			۹۷۱ق	ادعیه	ادعیه ایام هفته	۳۰۹۳	۶
دستخط شیخ حرعاملی مؤلف						۱۰۸۵ق	اجازات علما	اجازه	۳۶۲۱	۷
کتابت در زمان مؤلف					نسخه اساس	۶۱۸ق	رجال	اللباب فی تهذیب الانساب	۳۶۳۷	۸
					نسخه اقدم	۶۵۱ق	لغت	سامی فی الاسامی	۳۶۵۵	۹
		سرلوح / کتیبه / جدول				قرن ۱۱ق	تاریخ و جغرافیای مصر	المواعظ و الاعتبار	۴۱۵۶	۱۰
کتابت در زمان مؤلف		سرلوح / کتیبه / جدول			نسخه اساس	۱۰۴۸ق	ادبیات / شعر	دستور الشعراء	۴۳۴۲	۱۱

		کاغذ افشان طلا/ جدول	نسخ		۱۸۸۱ق	ادبیات / شعر	کواکب دریه	۴۳۸۹	۱۲
کتابت برای پسر خواجه نصیر				نسخه اساس	قرن ۷ق	ادبیات	محاضرات الادباء	۴۴۰۳	۱۳
کتابت در زمان مؤلف		شمسه / سرلوح / کتیبه / جدول		نسخه اساس	قرن ۸ق	پزشکی	حاشیه بر قانون	۵۰۷۴	۱۴
				نخستین دایرة المعارف پزشکی فارسی	۶۶۹ق	پزشکی	ذخیره خوارزمشاهی	۵۰۸۷	۱۵
نسخه مقابله شده و مهر سلطان سلیمان دارد				قدمت	قرن ۷ق	پزشکی	شرح کناش	۵۱۱۱	۱۶
		سرلوح / کتیبه / جدول / تصویر و اشکال			۷۴۳ق	پزشکی	مفید الخاص	۵۱۳۵	۱۷
شعر و یادداشت های شیخ بهایی				قدمت	--	ریاضی	الاکر	۵۲۳۲	۱۸
کتابت در زمان مؤلف	منحصر			نسخه اساس	۶۷۵ق	نجوم	ادوار الانوار	۵۳۳۰	۱۹
کتابت در زمان مؤلف یادداشت شیخ بهایی				دستخط مؤلف	۸۲۷ق	ریاضی	محیطیه	۵۳۸۹	۲۰
دستخط مؤلف / اهدا به بایسنغر					۸۲۱ق	موسیقی	مقاصد الالحان	۵۳۹۰	۲۱
کتابت در زمان تألیف / اهدا به سلطان حسین صفوی				اقدام نسخ	۱۱۱۶ق	حکمت، فلسفه	بیش غرض آفرینش	۴۹	۲۲
		سرلوح و جدول		اقدام نسخ	۱۱ق	عرفان، تصوف	تذکره شیخ صفی الدین اردبیلی	۵۹	۲۳

					اقدام نسخ	۱۰۵۵ق	حکمت، فلسفه	سما و العالم	۱۴۹	۲۴
	تک نسخه	سرلوح و جدول			اقدام نسخ	۱۱ق	حکمت، فلسفه	عقاید (اولیاء سبعه)	۲۰۴	۲۵
						۱۰۳۸ق	کلام	کشف الحقایق فی شرح تقویم الایمان	۲۲۳	۲۶
					اقدام نسخ	۷۷۱ق	حکمت، اخلاق	لطایف الحکمه	۲۳۰	۲۷
		*	*			۱۰۴۸ق	عرفان، تصوف	مکاتیب	۲۴۳	۲۸
*						۱۰۳۲ق	کلام، مسیحیت، یهودیت	مصقل الصفاء	۲۵۶	۲۹
*		*				۱۰۸۸ق	حکمت، کلام	پنجه آفتاب عالمتاب	۵۱۴	۳۰
*						۱۰۳۰ق	حکمت، منطق	روض الجنان	۶۵۴	۳۱
*					*	قرن ۵ق	عرفان، تفسیر	اسرار الانوار الالهیه	۸۹۶	۳۲
		*				قرن ۱۱ق	تفسیر، قرآن	زیده البیان	۱۲۱۰	۳۳
*						۱۱۰۷ق	تفسیر	انوار الهدایه	۱۲۱۲	۳۴
					*	۹۰۸ق	تفسیر	اعجاز البیان	۱۲۱۳	۳۵
*						۹۷۴ق	تفسیر	تفسیر شاهی	۱۲۵۲	۳۶
		*				قرن ۱۰ق	اخبار	ترجمه نهج البلاغه	۱۶۴۶	۳۷
*		*				۱۰۹۹ق	اخبار، احادیث	حلیه الابرار	۱۶۶۸	۳۸
*		*				۱۰۰۸ق	اخبار	حدیقه السعداء	۱۶۷۳	۳۹
		*				--	اخبار	فصول المهمه	۱۷۵۸	۴۰
		*	*	*		۱۰۹۴ق	اخبار، سرگذشت	کشف الغمه	۱۸۰۳	۴۱
		*				--	اخبار	نثر الالهی	۱۸۷۶	۴۲
					*	۸۹۸ق	اخبار، احادیث	خصایص و مفاخر	۲۰۰۹	۴۳
*						۱۰۶۷ق	فقه	اصول الاصلیه	۲۲۴۱	۴۴

		*	*		۱۰۴۶ق	فقه	رفع اللاتام	۲۲۸۵	۴۵
*					۱۱ق	احکام	ابواب الجنان	۲۴۲۲	۴۶
				*	۷ق	فقه	فتح العزیز علی الوجیز	۲۵۰۱	۴۷
				*	۷ق	فقه	فتح العزیز علی الوجیز	۲۵۰۳	۴۸
				*	۸ق	فقه	المفاتیح	۲۶۰۴	۴۹
	*				۱۰۶۴ق	اصول فقه	آیات البینات	۲۸۵۶	۵۰
*				*	۷ق	اصول فقه	ردود و نقود	۲۸۹۲	۵۱
		*			۱۱ق	ادعیه و زیارات	مزار (ترجمه)	۳۱۲۷	۵۲
				*	۹ق	ادعیه و زیارات	حلیه الابرار	۳۱۴۳	۵۳
*	*				۱۰۷۱ق	ادعیه و زیارات	شرح صحیفه سجادیه	۳۱۹۸	۵۴
			*		۱۰۸۹ق	ادعیه و زیارات	مفتاح النجاح	۳۲۷۰	۵۵
		*		*	--	ادعیه و زیارات	مجموعه ای از سور قرآنی و ادعیه	۳۲۷۶	۵۶
		*	*	*	۸۹۸ق	اخلاق	آداب سلطنت	۳۴۵۷	۵۷
*					۱۱ق	اخلاق	روضه الانوار	۳۴۶۵	۵۸
				*	۸۸۶ق	اخلاق	سر الاسرار	۳۴۷۰	۵۹
				*	--	اخلاق	لوامع الاشراف	۳۴۷۹	۶۰
*					۱۰۵۶ق	اخلاق	نصیحه المتشرعین	۳۴۹۱	۶۱
	*		*		۱۰ق	اخلاق	نکات منتخبه	۳۴۹۳	۶۲
*					۹۸۰ق	لغت	صحاح عجمیه	۳۶۶۴	۶۳
*				*	۶ق	لغت	الفائق	۳۶۷۰	۶۴
*					۹۸۱ق	صرف و نحو	قائمہ	۳۶۷۹	۶۵
	*				--	صرف و نحو	موید الفضلا	۳۶۸۳	۶۶
				*	۷۳۶ق	صرف و نحو	شرح المفصل فی صنعہ الاعراب	۳۸۴۷	۶۷
				*	۸۳۱ق	صرف و نحو	اللباب فی النحو	۳۹۰۲	۶۸

				*	۷۸۴ق	معانی و بیان	شرح مفتاح العلوم	۴۰۲۲	۶۹
		*			--	تاریخ	تاریخ انبیاء	۴۰۸۸	۷۰
		*			--	تاریخ	تاریخ حضرت رسول	۴۱۲۲	۷۱
		*		*	۹۲۲ق	تاریخ	ظفرنامه تیموری	۴۱۴۳	۷۲
				*	۹۸۰ق	تاریخ	عرایس المجالس	۴۱۴۴	۷۳
				*	۸۰۴ق	تاریخ	عیون الاثر	۴۱۴۶	۷۴
*		*			۹۸۵ق	تاریخ، شاعران ایرانی	مجالس النقایس	۴۱۵۹	۷۵
*	*			*	۸۴۴ق	پزشکی	اختیارات بدیعی	۵۰۳۵	۷۶
	*			*	قرن ۹ق	پزشکی	مقاله فی تدبیر الصحه	۵۰۳۸	۷۷
	*	*		*	قرن ۱۰ق	پزشکی	تسهیل المنافع	۵۰۵۲	۷۸
	*			*	۷۳۱ق	پزشکی	تقویم الابدان	۵۰۵۷	۷۹
*	*			*	۷۷۱ق	پزشکی	تعالیم مصری	۵۰۵۸	۸۰
			*	*	۶۸۵ق	پزشکی	تذکره الکحالیین	۵۰۶۴	۸۱
				*	قرن ۸ق	پزشکی	حاوی فی علم التداوی	۵۰۷۳	۸۲
				*	۶۱۶ق	پزشکی	حاشیه بر تصریح المکنون	۵۰۷۵	۸۳
			*	*	قرن ۹ق	پزشکی	شرح قانون	۵۱۰۳	۸۴
				*	قرن ۶ق	پزشکی	رساله فی علاج المشایخ	۵۱۱۲	۸۵
				*	قرن ۶ق	پزشکی	معرفه القاروره (کتاب البول)	۵۱۴۶	۸۶
				*	قرن ۶ق	پزشکی	معالجات البقراطیه (الکناش)	۵۱۵۰	۸۷
				*	۷۹۱ق	ریاضیات	استقصاء	۵۲۳۹	۸۸
				*	۸۲۹ق	ریاضیات	جوامع الحساب	۵۲۷۰	۸۹
*					۱۰۹۶ق	ریاضیات	صراط المستقیم	۵۳۶۱	۹۰
*					۱۰۹۷ق	ریاضیات	کنز البرهان	۵۳۷۴	۹۱
				*	۶۷۲ق	طالع بینی	تحریر المطالع	۵۴۱۲	۹۲

نمودار ۲: درصد نسخه‌ها بر اساس نوع نفاست (مأخذ: نگارندگان)

با توجه به ویژگی‌های نفاست یک نسخه و آنچه در جدول بالا آمده است، می‌توان به این نکته اشاره داشت که تعدادی از این نسخ کمیاب هستند و نسخه‌های بسیار کمی از آن عنوان‌ها در مراکز دیگر وجود داشته یا منحصر به فرد هستند. چندین نسخه این ویژگی را داشته‌اند. *ادوار النوار*، *عقاید اولیاء سبعه*، *آیات البینات*، *شرح صحیفه سجادیه*، *نکات منتخبه* و غیره که نسخه‌هایی منحصر به فرد و در این دسته جای داده شده‌اند. عامل دیگر نفاست، آرایه‌ها و تزئینات ارزشمند هنری است، همچون شمسه، سرلوح و کتیبه، طلااندازی بین سطور و تذهیب در حاشیه‌ها (عظیمی، ۱۳۹۶: ص ۳۵). چنین می‌نماید که به لحاظ گرانی و ارزشمندی اثر، اکثر نسخ نفیس تذهیبی، نسخه‌های دیوانی بوده‌اند. مجموعاً در این مجموعه، ۲۹ اثر دارای تذهیب در اشکال گوناگون هستند. نسخه‌هایی همچون *ابواب البیان* به علت دارا بودن سرلوح، کتیبه، جدول‌کشی و طلاکاری بین سطور، نسخه‌ای همچون *ترجمه چهل حدیث به نظم* به علت جداول زرافشان و کتیبه و *ادعیه ایام هفته* به علت دارا بودن سرلوح، جدول و طلاکاری بین سطور در این مجموعه قرار گرفته است. لازم به ذکر است که نسخه‌های خطی از لحاظ اینکه توسط چه کسی انجام شده نیز در دسته نفایس قرار می‌گیرند. یعنی نسخه‌ای که توسط مؤلف نوشته شده یا یکی از شاگردان یا به خط یکی از دانشمندان و فضیلا آن زمانه، از نظر ارزشمندی متفاوت است. زمانی که نسخه در زمان معاصر یا در زمان حیات مؤلف استنساخ شده است ارزشمند و در دسته نفایس قرار می‌گیرد (همان: ص ۳۲). به عنوان نمونه، نسخه خطی *ابواب البیان* به دستخط مؤلف، *ترجمه چهل حدیث به نظم* به دستخط عالم فاضل سلطان علی مشهدی و شاه محمود نیشابوری، *نهایه الاکمال* به تصحیح مصنف و *اجازه* به دستخط شیخ حرعاملی در این دسته جای گرفته‌اند. در نهایت قدمت و اصالت نیز در مجموعه نفایس قرار می‌گیرد که در جدول مذکور عناوین نسخه‌ها و قدمت آن‌ها ذکر شده است. در زیر چند نمونه مستند آورده شده است.

ابواب البیان

خطیب قاری سبزواری (قرن ۱۱ق)، معاصر شاه سلیمان صفوی و از مقربانش بوده است. این کتاب در ۱۰۸۶ق به پایان رسیده و به او تقدیم شده است. خطبه خوانی آیینی سنتی و دیرینه در بارگاه منور رضوی است که به منظور بزرگداشت شعار مذهبی و ابراز شکوه و عظمت دربار حضرت رضا (ع) برگزار می‌شود. خطیب قاری، خطبه‌ها و مواعظ خود را به اقتضای

وقت و مقتضای مقام در مجامع و عوام در جمع‌ات و اعیاد می‌نگاشته است. در واقع، خطیبان پیش از او خطبه‌ها را فقط به زبان عربی ایراد می‌کردند، اما خطیب قاری خطبه‌هایش را ابتدا به زبان فارسی ایراد می‌کرد. ابواب البیان در هفت بیان تنظیم شده است. بیان نخست در ذکر خطبه و مواعظی است که مخصوص به عید نوروز است. بیان دوم به عید رمضان اختصاص دارد. بیان سوم مربوط به عید قربان. بیان چهارم راجع به عید غدیر است. بیان پنجم به روز مولود و مبعث و عاشورا می‌پردازد. بیان ششم به خطبه و مواعظی اختصاص دارد که ویژه جمع‌ات است و بیان آخر نیز به ذکر خطبه مربوط به وقوع زلزله و احکام میمنت فرجام نواب همایون اعلی در فرستادن شمعدان‌های نذری به مشهد مقدس است. کاتب: مؤلف، تاریخ کتابت: ۱۰۸۶ق، زبان: فارسی، تعداد اوراق: ۹۵، خط: نستعلیق، کاغذ: سمرقندی، جلد: مقوا با روکش پارچه‌ای، اندازه اوراق: ۱۵×۲۳ cm، آرایه‌های نسخه: دو صفحه اول مجدول بطلا و تحریر و لاجورد بین سطور طلااندازی حاشیه دو صفحه مذهب دارای یک سرلوحه مذهب و مرصع - باقی اوراق مجدول بطلا و تحریر و لاجورد - فواصل آیات بطلا و تحریر و عناوین بطلا، امتیاز نسخه: ۱. نسخه اصل، ۲. دستخط مؤلف، ۳. تذهیب، ۴. خط.

ترجمه چهل حدیث به نظم

حاوی ترجمه چهل حدیث از احادیث معصومین (ع) است مؤلف: عبدالرحمن جامی (۸۹۸-۸۱۷ق)، کاتب: احتمالاً شاه محمود نیشابوری (محوشده)، تاریخ کتابت: (؟۹۷۶ق)، زبان: فارسی، موضوعات: اخبار-شعر مذهبی، تعداد اوراق: ۹، خط: نستعلیق ممتاز، کاغذ: عادلشاهی، جلد: تیماج، اندازه اوراق: ۱۵×۲۴ cm، آرایه‌های نسخه: صفحه اول دارای یک سرلوحه مذهب و مرصع بسیار عالی. بین سطور مجدول بطلا، در هر صفحه سه رباعی نوشته شده سه سطر جلی و چهار سطر خفی. امتیاز نسخه: ۱. خط، ۲. تذهیب.

نهایه الاکمال فیما تقبل الاعمال (نهایه الآمال)

مؤلف: هاشم بن سلیمان بحرانی (۱۱۰۷؟-۱۰۳۰ق). کاتب: احتمالاً عیسی بن هاشم بن سلیمان (فرزند مؤلف)، تاریخ کتابت: ۱۱۰۲ق، زبان: عربی، موضوعات: احادیث شیعه، امامت، عقاید، بخش بندی: در ۲۳ فصل ۱. حدوث عالم و استدلال بر صانع. ۲. ثواب ایمان. ۳. حقیقت ایمان و ۲۳. ورود به بهشت. هفت رساله دیگر نیز از مؤلف ضمیمه این نسخه است. تعداد اوراق: ۱۸۶، خط: نسخ، کاغذ: استانبولی، جلد: تیماج، اندازه اوراق: ۲۱×۳۲ cm، آرایه های نسخه: دارای سرلوح مذهب، عناوین و جداول به شنگرف، امتیاز نسخه: ۱. نسخه اصل. ۲. در حاشیه آخر کتاب ذکر شده که نسخه در حضور مصنف تصحیح گردیده. ۳. قدمت (قدیمی ترین نسخه موجود). مهدی الیه: برای امیر ناصرالدین ساروخان قورچی باشی بن مرتضی قلی خان ملقب به سعد تألیف شده. توضیحات تکمیلی درباره نسخه: نسخه به تصحیح و تعلیق عبدالله غفرانی در تهران توسط مؤسسه پژوهش و مطالعات عاشورا. گروه معارف اسلامی در ۱۴۲۱ق به چاپ رسیده است.

ادعیه ایام هفته

کاتب: محمد نام، تاریخ کتابت: ۹۷۱ق، زبان: عربی، موضوعات: ادعیه، تعداد اوراق: ۲۱، خط: نسخ، کاغذ: دولت آبادی، جلد: مقوا با روکش پارچه ای، اندازه اوراق: ۱۶×۲۴ cm، آرایه های نسخه: اوراق مجدول به لاجورد و شنگرف و تحریر و طلا و

سیلو اسامی ادعیه در زمینه طلا به سفیداب نوشته صفحه اول، نسخه دارای سرلوح و کتیبه مذهب بین سطور صفحه اول و دوم طلااندازی و گل بوته کاری، امتیاز نسخه: ۱. خط. ۲. تذهیب.

نتیجه‌گیری

کتابخانه آستان قدس رضوی یکی از کتابخانه‌های معتبر در زمینه نسخه‌های کهن و نفیس خطی و برخوردار از مجموعه‌هایی ارزنده است که نیاز به شناسایی و معرفی دارند. پژوهش حاضر گامی در جهت معرفی این‌گونه منابع در دوره افشاریه بود. به‌طورکلی انتقال کتابخانه شاهی اصفهان به مشهد در ۱۱۴۵ق، به ذخیره کتب نفیس این مجموعه افزود. این اقدام در دوره نیابت سلطنت و ممکن است به بهانه جذب نظر طرفداران سلطنت به خود بوده باشد. یعنی افزودن به مشروعیت سیاسی دینی و موضوعاتی مشابه در راستای مشروعیت حکومت، اما هرچه بود به ذخایر کتابخانه آستان مبارک افزود. مسلماً طلاب علوم دینی و سایر محققین علم و ادب تا امروز از آن استفاده کرده‌اند و چه بسا ممکن بود در هرج و مرج سیاسی انتقال قدرت سیاسی از صفویه به افغان‌ها و سپس افشاریه از بین برود. از این مجموعه ۷۰۰ نسخه‌ای، تنها ۴۲۹ نسخه موجود است که در مقاله حاضر ۹۲ نسخه از این میان نفیس شناخته شده است. دلیل نفاست آن در جدول‌های متن آمده است که بیشتر آن مربوط به قدمت و صالت اثر است. سایر نسخه‌ها به دلیل تذهیب و آرایه‌های موجود، کمیاب و منحصر به فرد بودن است. همچنین تعدادی از نسخه‌ها به دستخط مؤلف و یا در دوره نزدیک به مؤلف بوده و به لحاظ اصالت، ارزشمند شناخته شده است. معرفی این تعداد نسخه نفیس و بررسی دلیل نفاست آن‌ها، می‌تواند گام مهمی در راستای شناسایی و معرفی این نسخه‌ها در حوزه ادبیات و سایر شاخه‌های دانش باشد.

منابع

۱. استرآبادی، میرزا مهدی. (۱۳۴۱). *تاریخ جهان‌گشای نادری*. تصحیح عبدالله انوار. تهران: انجمن آثار ملی.
۲. اعتماد السلطنه، محمد حسن بن علی. (۱۳۰۲). *مطلع الشمس*. تهران: دارالطباعة دولتی.
۳. اوکتایی، عبدالعلی؛ و همکاران. (۱۳۰۵). *فهرست کتب خطی کتابخانه آستان قدس رضوی*. مشهد: کتابخانه آستان قدس رضوی.
۴. جابری انصاری، میرزا حسن. (۱۳۷۸). *تاریخ اصفهان*. تصحیح جمشید مظاهری. تهران: مشعل.
۵. شاکری، رمضانعلی. (۱۳۸۰). *واقفین عمده کتاب به کتابخانه‌های آستان قدس رضوی*. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.

۶. صحراگرد، مهدی. (۱۳۹۵). شاهکارهای هنری در آستان قدس رضوی. مشهد: آستان قدس رضوی.
۷. عظیمی، حبیب‌الله. (۱۳۹۶). نسخه‌نامه: کانون‌های استنساخ، عناصر نسخه‌شناسی، رویه‌های فهرست‌نویسی، شناخت جعل و اصالت نسخه‌ها. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
۸. فهرست کتابخانه آستان قدس رضوی. (۱۳۲۹). مشهد: آستان قدس رضوی.
۹. فهرست دست‌نوشته‌های ایران (دنا). (۱۳۸۹). تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
۱۰. فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا). (۱۳۳۴). تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
۱۱. کاویانیان، احتشام. (۱۳۵۵). شمس‌الشموس یا تاریخ آستان قدس. مشهد: آستان قدس رضوی.
۱۲. لکه‌هارت، لارنس. (۱۳۶۴). انقراض سلسله صفویه و ایام استیلای افغانه در ایران. تهران: مروارید.
۱۳. مدرس رضوی، محمدتقی. (۱۳۷۸). سالشمار وقایع مشهد در قرن‌های پنجم تا سیزدهم هجری. مشهد: آستان قدس رضوی.
۱۴. محبوب‌فریمانی، الهه. (۱۳۹۰). تاریخ کتابخانه آستان قدس رضوی بر پایه اسناد از صفوی تا قاجار (۱۳۴۴-۱۹۰۷ ق). مشهد: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی.
۱۵. مروی، محمدکاظم. (۱۳۶۴). تاریخ عالم‌آرای نادری. تصحیح محمدامین ریاحی. ۳ ج. تهران: زوار.
۱۶. مستوفی، محمدحسن. (۱۳۷۵). زبده‌التواریخ. به‌کوشش بهروز گودرزی. تهران: دانشگاه تهران.
۱۷. موتمن، علی. (۱۳۵۵). تاریخ آستان قدس رضوی. مشهد: آستان قدس رضوی.

18. URL1: www.aghabozorg.ir

اسناد

۱. ساکماق (سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی)، ۵۲۷۷۲